

ПЛУТАРХ

КЛЕОМЕН *

1. След смъртта на Агид Леонид не успял да залови брат му Архидам, понеже веднага избягал. А жената на Агид, която наскоро родила, отвел от дома ѝ и насила я омъжил за сина си Клеомен, въпреки че той не бил още за женене. Леонид държал непременно да я омъжи за него, защото тя (името ѝ е Агиатида, дъщеря на Гилип) била богата наследница и една от най-известните тогава с красотата и с добродетелните си нрави гъркиня. Затова, разправят, тя се противяла, молела да не я насилват. Като се свързала със сина му, запазила омразата си към Леонид, а за Клеомен била вярна и обичаща съпруга. Той я заобичал още от първия ден и се отнасял дори с разбиране към обичта спрямо Агид и с уважение към спомените ѝ. Често я разпитвал и от разказа ѝ най-силно впечатление му правели планове и намеренията на Агид.

Клеомен притежавал развито чувство за чест, бил великодушен с не по-малко зложби от Агид във въздържаността си и простотата, но чужди му били неговата прекалена предпазливост и кротост. Духът му бил буен по природа и дръзко се стремял винаги към прекрасното. Той смятал, че е най-добре хората да приемат с желание властта му, но бил готов да ги застави да тръгнат против волята си.

2. Започнал да не му харесва животът в града: гражданите дремели в безделие и удоволствия, царят оставял всичко на самотек, за да не го безпокоят и да не му пречат да живее в разкош и излишества, обществените дела стоели занемарени, всеки гледал неговият дом да се обогатява; за дисциплина, скромност, въздържаност и равенство сред младите било опасно дори да се споменава, нали заради това загинал Агид.

Разказват, че Клеомен слушал философи още като момче, когато пристигнал в Спарта Сфер от Бористенес и се заел с много жар да учи младежта. Сфер бил един от първите ученици на Зенон от Китион. Той, изглежда, оценил и заобичал мъжествения характер на Клеомен и запалил неговото чувство за чест. Разказват, че старият Леонид запитан какво мнение има за поета Гиртей, отговорил: “Добър поет е, способен да запали младежките сърца.” И наистина, изпълнени с въодушевлението на песните му, не щадели живота си в боя. А и стоическото учение е в известна степен опасно и рушително за силните енергични натури, но вложено в задълбочена и кротка природа, то развива нейните добри качества.

3. След смъртта на Леонид Клеомен приел царската власт и разбрал, че гражданите са вече в крайно тежко

---

* **Превод от старогръцки: Богдан Богданов**, в: Плутарх. *Успоредни животописи*. С.: “Народна култура” (Библиотека *Хермес*), 1981, с. 150-176 (първо издание в: Плутарх. *Избрани животописи*, С., 1969).

положение: богатите, потънали в алчност и разкош, немарели за държавата; народът бил беден, затова с неохота воювал и не смятал за срам намерението на възпитанието на децата; на царя му останало само името, а фактически цялата власт съсредоточили в ръцете на ефорите. Още в началото той замислил да промени това положение. Решил да изпита най-напред приятеля си Ксенарес, с когото имал любовни отношения (спартанците наричат тази любов “вдъхновение”). Разпитал го за Агид, какъв цар бил, как и с чия помощ тръгнал по тоя път. Ксенарес отначало припомнял делата му дори с охота, разказвал всичко подробно, но като усетил, че Клеомен го слуша с горящи очи, че страшно се въодушевява от реформите на Агид и настоява няколко пъти да му разказва едни и същи неща, уплашил се и се ядосал. Казал му, че е полудял, а накрая престанал да разговаря и да ходи при него. С никого обаче не споделил причината за скарването, само казал, че Клеомен я знае.

Понеже Ксенарес не се отзовал, Клеомен сметнал, че и другите ще постъпят по същия начин, затова сам съставил план на делото. Счел, че по-благоприятно време за реформи е войната. Затова довел Спарта до стълкновение с ахейците които и без това давали повод за справедливо недоволство. Арат, който имал силно влияние сред ахейците, искал още отначало да свърже всички пелопонесци в съюз, защото смятал, че само тъй те ще станат неуязвими за външни нападения. Това била целта на неговата дълга военна и политическа дейност. Почти всички стоели на негова страна с изключение на спартанците, елейците и една част от аркадците, които били за Спарта. Веднага след смъртта на Леонид той започнал да безпокои аркадците и да ги граби, особено тия, които са по границата с ахейците. Тъй изпитвал спартанците и Клеомен, към когото се отнасял с пренебрежение като към млад и неопитен човек.

4. Ефорите най-напред изпратили Клеомен да превземе свещената земя на Атина при Белбина. На това място има проход към Лакония и мегалополците тогава го оспорвали. Клеомен превзел и укрепил мястото. Арат не изразил недоволство, но тръгнал още през нощта с войските си и нападнал Тегея и Орхомен. Но изменниците, дето обещали да предадат градовете, се уплашили и Арат се върнал, смятайки, че никой не го е забелязал. Клеомен закачливо му писал уж да го попита като приятел къде е ходил нощес. Арат отговорил, че излязъл срещу него да му попречи, защото чул, че ще укрепява Белбина. Клеомен отговорил, че вярва, но «пиши ми, казал, ако нямаш нищо против, защо беше взел факли и стълби». Арат се усмихнал на закачката и попитал какъв е този младеж, а бежанецът Демократес от Спарта рекъл: «Ако имаш намерение да предприемеш нещо срещу спартанците, побързай, преди да са порасли шипове на това петле.»

С малко конница и триста пешаци Клеомен се установил на лагер в Аркадия, но ефорите се страхували от войната и му наредили да се върне. Той вече бил в Спарта, когато Арат превзел Кафия, и те пак го пратили в поход. Превзел Метидрий и опустошил цяла Арголида. Тогава ахейците излезли с двадесет хиляди пехота и хиляда конници под командуването на Аристомех. Те срещнали Клеомен при Палантий и той бил готов да се бие, но Арат, уплашен от смелостта му, не позволил на военачалника да рискува и се оттеглил под укорите на ахейците и присмеха и презрението на спартанците, които не били дори и пет хиляди души. Естествено, Клеомен се възгордял, държанието му пред гражданите станало дръзко и те си припомнили, че едно време някакъв цар казал: «Спартанците с основание питат не колко са неприятелите, а къде са.»

5. Той се притекъл на помощ на елейците, които били нападнати от ахейците, и като накарал ахейците да отстъпят, нападнал ги при Ликей, всял страх във войската и я обърнал в бягство; имало много убити и мнозина паднали

в плен, дори тръгнал слух по цяла Гърция, че Арат е убит. А той се възползвал великолепно от случая и веднага след поражението се явил пред Мантитея, превзел я неочаквано и я задържал. Спартанците съвсем паднали духом и били против това Клеомен да тръгне в поход. А той енергично се заел да доведе от Месена брата на Агид Архидам, комуто се падало да бъде цар от другия дом, понеже смятал, че ще отслаби властта на ефорите, ако царете са двама и ако се възстановят правата им. Но някогашните убийци на Агид, щом усетили това, уплашили се да не би, като дойде Архидам, да им се потърси сметка. Затова направили всичко да се завърне в града, посрещнали го тайно, но веднага го убили против волята на Клеомен, както смята Филарх, или след като приятелите го убедили да им го остави. Вината пада предимно върху тях, защото се знае, че насилили Клеомен.

6. А той въпреки това решил вече да извърши реформата и подкупил ефорите да гласуват за изпращането му в поход. Оказал влияние и на много други хора чрез майка си Кратезиклея. Тя подпомогнала делото му с пари, споделяла плана му и макар да не искала да се омъжва повторно, омъжила се заради сина си за един влиятелен и радващ се на уважението на гражданите мъж.

Клеомен тръгнал на поход и превзел Левктра край Мегалополис, понеже ахейците се притекли на помощ на Мегалополис с голяма войска начело с Арат, той бил победен в битка под самите стени на града и една част от войската му била разбита. Но Арат не позволил на ахейците да преминат един дълбок ров и спрял преследването. Мегалополецът Лидиадас се ядосал и продължил със своя отред конници, но попаднал в лозя, пълни с ровове насипи, объркал се там и жестоко си изпатил, защото Клеомен забелязал това и пратил срещу него тарентинците и критяните. Лидиадас оказал съпротива, но паднал убит. Това вдъхнало смелост на спартанците, те с вик нападнали ахеците и обърнали в бягство цялата войска. Паднали много убити. След примирието Клеомен предал труповете им, а тялото на Лидиадас заповядал да отнесат при него, облякъл го в пурпурна дреха, сложил му венец и го изпратил при портите на мегалополис. Същият този Лидиадас се отказал от тиранската власт, върнал свободата на съгражданите си и включил града в ахейския съюз.

7. След тази победа Клеомен сериозно се изпълнил с увереност, че ако има възможност сам да ръководи една война срещу ахейците, лесно ще ги победи. Разкрил своите намерения пред втория мъж на майка си Мегистоной: ефорите трябвало да бъдат отстранени, имуществото на гражданите да се регистрира и да се възстанови равенство в Спарта; това щяло да събуди града и да му върне отново хегемонията в Гърция. Той успял да го убеди, спечелил на своя страна и двама-трима приятели. По това време се случило следното: един от ефорите спал в светилището на Пазифая и видял странен сън – присънил му се, че на мястото, дето седят ефорите и отсъждат, има само едно кресло, останалите четири липсвали; той се зачудил, но чул глас в храма, който казал: “Така е по-добре за Спарта.” Ефорът разказал съня си на Клеомен. Царят отначало се объркал, помислил, че го подозира и изпитва. Но после разбрал, че този разказ не е лъжа и се успокоил. Взел със себе си всички граждани, които предугаждал, че ще се противят на делото, и превзел градовете Херея и Алсея, попаднали под властта на ахейците, снабдил с жито жителите на Орхомен, разположил лагера си край Мантитея и изобщо изтощил спартанците с дълги преходи и разкарвания надолу-нагоре, докато накрая повечето от тях сами го замолили да ги остави в Аркадия. А той тръгнал с наемниците към Спарта. По пътя доверил намеренията си на тия, които знаел, че са приятелски настроени спрямо него. Придвижил се бавно, за да нападне ефорите по време на обета им.

8. Като приближил града, пратил Евриклидас в залата, дето обядват ефорите, уж за да им докладва от негово име нещо за войската. Съпровождали го Терикион и Фебит, малък отред войници и двама връстници на Клеомен, от тия дето им казват мотаки. Още докато Евриклидас разговарял с ефорите, те нахлули с извадени мечове и започнали да удрят. Най-напред ранили Агилей. Паднал, помислили го за мъртъв, но той, без да губи самообладание, намерил сили да се довлече, без да го забележат, с пълзене да се скрие в намиращото се наблизо светилище на Страхата, ниска и тясна постройка. То стояло обикновено заключено, но случило се тогава отворено. Той се вмъкнал вътре и залостил портата. Останалите четирима и всички, които им се притекли на помощ — около десет души, — загинали. Срещу лица, които не се намесили, не вдигнали меч, нито попречили на напускащите града. На следващия ден, когато Агилей излязъл от светилището, пощадили и него.

9. Спартанците имат светилища не само на Страхата, но и на Смъртта и на Смехата, и на други подобни човешки състояния. Те почитат страха не защото го смятат пагубен като духовете, които човек отблъсква от себе си, но, напротив, защото считат, че държавата има от него особено голяма полза. Затова и по думите на Аристотел при встъпване в длъжност ефорите издават заповед гражданите да си обръснат мустаците и да се подчиняват на законите, за да бъдат добри към тях. Заповедта за мустаците според мене била с цел младите да навикват да се подчиняват и за най-обикновени неща.

Аз мисля, че древните смятали мъжеството не за безстрашие, а за страх от укор и боязън от безславие. Най-смели за враговете са тия, които се страхуват най-много от законите. Тия, които най-много се страхуват да не се позорят, те най-малко се боят от злото, което ще им се случи. Затова има право авторът на изречението: “Където има страх, там има и уважение.” Прав е и Омир, дето казва: “Вдъхваш ми уважение, мили свежъре, също и страх” и “мълчаливо от страх пред водачите”. У повечето хора чувството за уважение и чувството за страх вървят заедно. Затова и спартанците издигнали светилището на Страхата там, дето обядват ефорите, по този начин и сградата на монархическата власт се оказала най-близко до него.

10. На другата сутрин Клеомен обявил извън закона осемдесет граждани, които трябвало да напуснат Спарта. Наредил да вдигнат креслата на ефорите освен: едно, на което щял да сядат той, когато отсъжда.

Свикал народното събрание и защитил делата си. Казал, че от времената на Ликург царете делят своята власт, с герузията и дълго време градът бил управляван, без да има нужда от друга власт. Но по-късно, когато месенските войни се проточили и царете били постоянно в поход, нямало как да водят съдебните дела, избрали няколко души свои приятели и ги оставили за заместници. Нарекли ги ефори, тоест пазители. Отначало те били служители на царете, по-късно постепенно започнали да съсредоточават властта в свои ръце и така неусетно създали своя институт. Това се доказва от запазения досега обичай — когато ефорите пратят за царя, той отказва да се яви първия път, след това още веднъж и чак на третия става и отива при тях. А Астероп, който пръв укрепил и въздигнал властта им, бил ефор много поколения по-късно, “Ако те, казал, не прекалявах, по-добре щеше да е да останат. Но нетърпими са опитите да укрепят своята присвоена длъжност, като унищожават предадената от дедите ни власт, нетърпимо е, дето пращат в изгнание и дето убиват без съд царе и заплашват всички, които желаят да видят възстановена в Спарта чудесната, дадена от бога уредба. Но ако беше възможно да се махнат без кръв внесените отвън пороци — разкошът,

разточителството, лихварството, задлъжняването и още по-старите от тях злини, — бедността и богатството, аз ще се считам за най-щастливия цар, който като лекар лекува родината си, без да ѝ причинява болки. Но че действувам по необходимост, за това говори и постъпката на Ликург, който, без да бъде цар, нито някакво длъжностно лице, а най-обикновен човек, дръзнал да завземе престола и с оръжие в ръка се явил площада, така че цар Харил се уплашил и потърсил убежище на един олтар. Но той бил честен и родолюбив, затова скоро помогнал на Ликурговото дело, приел държавната реформа. Тъй Ликург на дело показал, че такава реформа трудно може да се осъществи без насилие и страх. И аз ще си послужа с тях в умерена степен, за да отстраня тия, които пречат да се възстанови свободата в Спарта. За останалите, добавил, ще направя обществена земя, длъжниците ще освободя от дългове, след внимателен подбор ще дам граждански права на някои чужденци, та най-добрите от тях да бранят като спартанци града и да спрат вече етолийците и илирийците да грабят пред очите ни замите на Спарта, лишена от защитници.”

11. След това пръв регистрирал имота си, после мъжът на майка му Мегистоной и един подир друг приятелите му, след това всички останали граждани. И тъй земята била разпределена. Оставил дялове и за гражданите, които прогонил като обещал, че ще позволи да се върнат, щом всичко се уреди. Попълнил числото на гражданите с най-добрите периеки и така увеличил броя на хоплитите на четири хиляди. Научил ги да си служат вместо с копие със сариса, която да държат с две ръце, и щита да носят с ремък, не с дръжка. И веднага се заел с обучението на младежта и с тъй наречената спартанска дисциплина, за което много му помогнал Сфер —той бил тогава в Спарта. Скоро възстановил подобаващия ред в гимназионите и на общите трапези. Срещу малцина трябвало да действува с принуда, повечето доброволно приели стария прост спартански начин на живот. Но все пак, за да не го наричат едновластник, определил да царува с него брат му Евклидас. Единствено тогава се случило в Спарта двама царе да са от един дом.

12. Клеомен усетил, че ахейците и Арат не очакват да напусне Лакония, за да не я изложи на опасност, тъй като в града още не било спокойно вследствие на толкова значителните промени. И решил, че ще бъде достойно и полезно да покаже на неприятелите боеготовността на войската си. Нападнал земите на Мегалополис, събрал огромна плячка и почти опустошил околността. Накрая наел едни актьори, които идели от Месена, вдигнал набързо театър на неприятелска земя и дал четиридесет мини да уреди представления. Седнал и гледал цял ден. Не му било до театър, но искал да се подиграе на неприятелите, да им покаже с презрение колко неизмеримо е надмощието му.

А иначе от всички гръцки и персийски войски само в спартанската нямало фокусници, мимове, танцовачки и свирачки. Тя била чиста от всякаква разпуснатост и шутовско празнуване. Младите повечето време се упражнявали, възрастните ги ръководели. А когато имали свободно време, прекарвали в обичайните, изпълнени с хумор и шеги, изискани спартански разговори. Каква полза има от такъв вид хумор, казах в животописа на Ликург.

13. Сам той бил учител във всичко. Във всекидневието му нямало никакъв разкош, разточителство, високомерие нищо, което да го отличава от подчинените му. Затова бил пример за скромност. И това имало известно значение отношенията му с другите гърци. В съприкосновение с други царе гърците оставали не толкова смаяни от богатствата и разкоша, колкото отвратени от надменността в надутостта им, от грубата нелюбезност към хората. А когато трябвало да идат при Клеомен, който също бил цар и носел титлата цар, виждали, че не е в багреница, нито с мантия, че не го носят на меки носилки, че не е заобиколен от тълпа вестители и телохранители и че не решава делата намусен и тежък,

заобиколен от писари, а сам посреща човека любезно, облечен в проста дреха, разговаря ведро и човеколюбиво, без да бърза. Това възхищавало хората, спечелвало ги и те го смятали за единствения достоен потомък на Херакъл.

Обикновената му трапеза разполагали с три легла, проста, по спартански. Като гощавал посланици или гости от чужбина, прибавяли още две легла и слугите нареждали траpezата малко по-празнично, но не с никакви специални ястия или лакомства, гледали само блюдата да бъдат повече и виното да е по-приятно. Укорил той един приятел, като разбрал, че на угощение поднесъл на гостите си от чужбина черна чорба и ечемичен хляб като на общите трапези. Казал, че когато се угощават чужденци, не бива да се спазват прекалено точно спартанските порядки. След вдигането на траpezата внасяли триножник с меден кратер, пълен с вино, два сребърни черпака от по две котили и няколко малки сребърни чаши; с тях пиел който желаел. Но ако някой не искал, не му поднасяли. Музика и танци нямало и никой не желаел да има. Той сам ръководел разговорите по време на пиенето, ту питал нещо, ту нещо разказвал и думите му не били неприятно сериозни, а приятно шеговити в рамките на приличието. Смятал за несправедливо и грубо това, което правят другите царе — печеленето на хора с пари, развращаването им с подаръци. Според него най-достойно за един цар е да привлича близки и приятели в другарска беседа, изпълнена с взаимна симпатия и доверие. Според него разликата между приятел и наемник е в това, че приятелят се печели със сърце и разум, а наемникът с пари.

14. Първи го повикали на помощ мантинейците. Той се промъкнал в града през нощта и заедно с тях изгонил ахейския гарнизон, след което те му поверили управлението. Но той още същия ден се отказал от властта, възстановил им тяхната уредба и се отправил към Тегея. Малко по-късно заобиколил през Аркадия и се насочил към ахейския град Фера с намерение да влезе в сражение с ахейците или да злепостави Арат, че бяга от него и го оставя да граби страната. Тогава военачалник бил Хипербатас, но цялата власт над ахейците държал Арат. Ахейците излезли с цялата войска и се разположили близо до Дима край Хекатомбей. Като пристигнал, Клеомен съобразил, че е неизгодно да се разполага на лагер между неприятелски настроения град и ахейската войска. Затова пръв без колебание призовал ахейците и ги принудил да влязат в сражение. Победил в първата схватка, обърнал в бяг цялата пехота, много войници загинали в сражението, мнозина попаднали в плен. После нападнал Лангон, изгонил ахейския гарнизон и върнал града на елейците.

15. При тежкото положение, в което се намирали ахейците, Арат, свикнал всяка година да стои начело на войската, този път отказал върховната власт съвсем категорично, макар да го канели и умолявали. И това, че оставял на други кормилото и управлението на произвола на съдбата в такава буря, не било хубаво.

Изглежда, Клеомен най-напред предложил на ахейските водачи примирие при умерени условия. После пратил свои пратеници, с които нареждал да му предадат хегемонията и обещавал, че няма да предявява други искания и дори веднага ще освободи пленниците и окупираните територии. Ахейците се съгласили да сключат примирие при тия условия и поканили Клеомен в Лерна, където трябвало да се състои събранието. Но точно тогава Клеомен се разболял — пил студена вода, както бил запотен след дълъг път, повърнал много кръв и загубил гласа си. Затова освободил най-личните ахейци от плен, отложил срещата и се върнал в Спарта.

16. Това погубило Гърция, която имала все пак някаква възможности при това положение да се възроди и да избегне македонската надменност и алчност. От недоверие ли или от страх пред Клеомен, или от завист пред

неочаквания му успех Арат сметнал несправедливо след тридесет и три години първенство един младеж, издигнал се наскоро, да му отнеме властта в гръцките работи, укрепявани от него в продължение на толкова години. Затова се опитал най-напред да възпре ахейците и да окаже натиск върху тях. Но те не се отказали от намерението, защото се страхували от Клеоменовата енергия и храброст, пък и смятали справедливо първенството на спартанците, понеже уважавали стремежа им да възстановят бащините обичаи в Пелопонес. Тогава той предприел дело, недостойно и особено позорно за него след цялата му военна и политическа дейност: извикал Антигон в Гърция и изпълнил Пелопонес с македонци, тия същите македонци, които на млади години изгонил и от които освободил Акрокоринт. Известен с недоверието и омразата си към всякакви царе за самия този Антигон изрекъл безброй лоши думи в спомените си, които ни е оставил. Казва, че се изложил на много опасности, за да отърве атиняните от македонска зависимост. А тогава ги довел в родината си, въвел ги въоръжени в родния си дом, пуснал ги чак в женските стаи. Сметнал недостойно водач на сикионците и тритейците да стане потомъкът на Херакъл, спартанският цар, който решил да възстанови бащиния строй, да настрои разстроена хармония на своята родина, да отстъпи назад към онзи скромнен дорийски Ликургова начин на живот. За да се отърве от ечемичения хляб и спартанският плащ, унищожаването на богатството и бедността, за което най-вече винял Клеомен, Арат предал себе си и Ахея на багреницата, на царската диадема, на македонските наместници. За да не стане подвластен на Клеомен, принасял жертва на празника Антигонии, окичен с венец, пеел хвалебни песни на този човек, изгнил от охтика.

Казвам всичко това не за да виня Арат. Не това е намерението ми: в много неща той е бил грък, и то велик грък. Но жалия за слабостта на човешката природа, която дори в такива забележителни, изключително надарени за добродетел личности не може да сътвори напълно безупречно дело.

17. Ахейците се събрали отново в Аргос и Клеомен пристигнал там от Тегея. Всички се надявали, че ще се сключи мир. Но Арат вече се уговорил по най-важните пунктове с Антигон и понеже се боял да не би Клеомен да постигне целите си, като убеди хората или като си послужи със сила, предложил той да вземе триста заложници, но да дойде в събранието сам или ако дойде с войската, преговорите да станат във от града при гимназиона Киларабий. Като научил, Клеомен заявил, че това е обида. Трябвало да му кажат по-рано а не сега, когато бил вече пред вратите им, да проявяват недоверие и да го гонят по този начин. Написал писмо на ахейците за становището си. В голямата си част то съдържало обвинения срещу Арат. Пък и Арат доста го очернил пред събранието. Клеомен бързо се отправил назад и пратил вестител да обяви война на ахейците, не в Аргос, а в Егий, за да ги изпревари с подготовката, тъй твърди Арат.

Сред ахейците настанал смут. Градовете започнали да се отцепват, тъй като народът желаел преразпределение на земята и освобождаване от дългове, а първенците навсякъде били настроени зле към Арат, някои се гневели, че довел македонците в Пелопонес.

Клеомен нахлул в Ахея. Окуражен, неочаквано нападнал най-напред Пелена, превзел я и изгонил ахейския гарнизон. После завладял Феней, спечелил на своя страна и Пентелий. Ахейците се боели от предателство в Коринт и Сикион и от Аргос пратили там конницата и наемната войска, за да пазят. А те самите отишли в Аргос и започнали Немейските игри. Клеомен предполагал, пък и така било, че ако нападне града, когато е пълен с хора, дошли за представлението на празника, ще предизвика голямо объркване, затова довел войската до стените през нощта и като

заел предварително хълма Аспида, стръмно и мъчнопроходимо място, което се намира над театъра, всял такъв страх сред хората, че никой не оказал съпротива. Съгласили се на окупационен гарнизон, дали двадесет граждани заложници и станали съюзници на спартанците, като приели хегемонията на Клеомен.

18. Това допринесло, разбира се, немалко за авторитета и влиянието му. Дори древните спартански царе при всичките си успехи не успели да сторят нещо повече за покоряването на Аргос. И Пир, един от най-способните военачалници, който влязъл в Аргос и се опитал да подчини града, не успял, загубил живота си, а с него загинала и голяма част от войската му. Затова се възхищавали на ловкостта и ума на Клеомен. И тия, които по-рано се присмивали на думите му, че с освобождаването от дълговеи изравняването на имущественото положение подражава на Солон и Ликург, сега напълно се убедили, че спартнаците укрепнали благодарение на тия реформи. По-рано били толкова слаби и беззащитни, че при едно нападение в Спарта етолийците отвели петдесет хиляди роби. Тогава един възрастен спартанец рекъл: добро сторили враговете на Лакония, че я пооблекчили. Но за късо време, веднага щом върнали старите обичаи и стъпили в следата на спартанския ред, показали такава смелост и дисциплинираност все едно, че начело стоял и ги водел Ликург, възвърнали за Спарта хегемонията в Гърция и спечелили Пелопонес.

19. След победата над Аргос градовете Клеона и Флиунт веднага минали на страната на Клеомен. Арат се намирал тогава в Коринт, занимавал се с издирване на хора, обвинени в симпатии към Спарта. Като дошла вест за събитията, объркал се и усетил, че градът е склонен да мине на страната на Клеомен и да се отцепи от ахейците. Затова повикал гражданите в зданието на съвета и тайно се домъкнал до градските врати. Там му довели кон, той го яхнал и побягнал в Сикион. Арат пише, че коринтяните от бързана да идат при Клеомен уморили всички коне и че той ги наругал, дето не хванали Арат, ами позволили да избяга. Пише още, че пристигнал при него Мегистоной с предложение от Клеомен да му предаде Акрокоринт (имало там ахейски гарнизон), обещавал голяма сума. Той отговорил, че нещата не зависят от него, нещо повече, сега той зависи от нещата. Това пише Арат.

Клеомен напуснал Аргос, присъединил Трезен, Епидавър, Хермиона и пристигнал в Коринт. Понеже ахейците не пожелали да напуснат крепостта, изолирал я с укрепление. Проводил да повикат приятелите и чиновниците на Арат, наредил им да пазят и да се грижат за имота и къщата на Арат. И пак пратил при него месенеца Тритимал с предложение Акрокоринт да бъде окупиран едновременно от ахейци и спартанци, а освен това, що се отнася до него, да му плаща двойно по-голяма заплата, отколкото получавал от цар Птолемей. Арат не само не се съгласил, ами пратил сина си при Антигон заедно с други заложници и убедил ахейците да предадат Акрокоринт на Антигон. Затова Клеомен нападнал и опустошил земята на Сикион, а богатствата на Арат получил като дар по решение на коринтците.

20. Когато Антигон прехвърлил с голяма войска Герания, Клеомен решил да укрепя с ровове и валове Истъм, а Оний и да се справи с македонците, като използва стратегическите предимства на местността, а не да влиза в открито сражение с добре обучената фаланга. Прилагайки този план, създал затруднения на Антигон, защото той не се запасил с достатъчно храна, а не било и лесно да вземе със сила прохода, зает вече от Клеомен. Опираше през нощта да се промъкне незабелязано през Лехей, но не успял, загубил и войници. Това съвсем повдигнало духа на Клеомен и на хората му. Зарадвани от победата, те седнали да се хранят. Антигон пък съвсем клюмнал, трябвало да търси изход по рисковани пътища. Решил да се върне при нос Херей и оттам да прекара с кораби войската в Сикион. Но за това

трябвало време, пък и средства, с каквито не разполагал. Надвечер дошли по море приятелите на Арат, канели го, тъй като аргосците щели да се отметнат от Клеомен. Инициатор бил Аристотел. Пък и не било трудно да се убеди народът, който бил гневен, защото Клеомен не извършил очакваното освобождаване от дългове. Та Арат взел от Антигон 1500 войници и пристигнал по море в Епидавър. Аристотел не го дочакал, но с отред граждани нападнал гарнизона на крепостта. Притекъл му се на помощ Тимоксен с ахейци и Сикион.

21. Клеомен научил за това по време на втората нощна стража, пратил да повикат Мегистоной и разгневен, заповядал веднага да окаже помощ в Аргос. Той именно давал енергично уверения за верността на аргосците и с това му попречил да изпрати в изгнание подозрителните. Та пратил Мегистоной с 2000 войници, а сам останал, за да удържа Антигон. Успокоил коринтяните, че в Аргос не е станало нищо особено, разбунтувала се само малка група граждани.

Мегистоной нападнал Аргос, но загинал в сражението, а и гарнизонът едва удържал натиска и прашал постоянно вестители при Клеомен. Той се уплашил да не би враговете да вземат града в свои ръце, да заемат проходите и като му отрежат пътя, свободно да грабят спартанската земя и да обсадят града, останал без защитна войска. Затова отстъпил и веднага загубил Коринт, защото Антигон влязъл в града и установил гарнизон.

Клеомен нападнал Аргос. Опитал се да влезе в града през стената, като свил войската от походния строй. Но после пробил сводовете под хълма Аспида, качил се и се сивързал с гарнизона, който още давал отпор. Послужил си със стълби и успял да заеме някои от вътрешните части на града, освободил и тесните улици от врагове, наредил критските наемници да използват лъковете си. Но като съзрял, че Антигон се смъква от височината с войската и че огромната конница вече препуска към града, разбрал, че е изключено да победи. Затова събрал хората, спуснал се невредим от хълма и се измъкнал покрай стената. Спечелил толкова победи за късо време и малко оставало да стане господар на цял Пелопонес едва ли не само с една военна операция. Но и бързо загубил всичко. Едни от съюзниците веднага го изоставили, други малко по-късно предали градовете си на Антигон.

22. След тия военни неуспехи на път за Спарта с войската си една привечер при Тегея хора от града му донесли вест за нещастие, не по-малко от това, което претърпял току-що: починала жена му. Без нея той не издържал и дори по време на най-успешните си походи често се връщал в Спарта, понеже силно обичал своята Агиатида и много я ценял. Та това било голям удар, причинило му страшна болка, естествена за млад мъж, загубил хубавата си толкова добродетелна съпруга. Но в скръбта му нямало нищо недостойно, тя не помрачила неговия разум и силния му характер; не забелязали никаква промяна нито във външния му вид, нито в израза на лицето му, нито в твърдостта на гласа. Продължавал да дава нареждания на офицерите си и да мисли за сигурността на Тегея. На другия ден сутринта влязъл в Спарта. Изпълнил у дома с майка си и децата траурния обред и веднага се заел с обществени дела.

Египетският цар Птолемей обещавал да му помогне, но искал за заложници децата и майка му. Дълго време изпитвал срам да съобщи на майка си, често влизал да ѝ каже, но думите все запирали на гърлото му. Та тя започнала да се досеща и опитала да разбере от приятелите му да не би да иска да сподели нещо с нея, а да се бои. Накрая Клеомен намерил сили, казал ѝ, а тя се разсмяла с глас и рекла: “Това ли е важната вест, дето толкова пъти се каниш да ми кажеш, но те е страх? Побързай да ме натовариш на кораба и да ме пратиш, където ще бъде полезна за Спарта, преди старостта да ме направи напълно негодна.”

Когато всичко било готово, пристигнали пеш в Тенар, съпроводени от въоръжен отряд. Преди да се качи на кораба, Кратезиклея отвела Клеомен в светилището на Посейдон, там насаме прегърнала и целунала скръбния си разтревожен син и рекла: “Нека, царю на Спарта, когато излезем вън, да няма сълзи в очите ни и нека държането ни бъде достойно за Спарта, защото това е в нашата власт, докато щастието или нещастията идва против волята ни, когато бог пожелае.” С тия думи тя приела напълно спокоен вид, качила се на кораба с детето му и заповядала на кормчията веднага да вдигне котва.

Още с пристигането си в Египет узнала, че Птолемей приела вестители и преговаря с Антигон. А като разбрала, че ахейците му предлагат мир, но Клеомен от страх за нея се бои да преустанови войната без съгласието на Птолемей, пратила да му кажат да действува съобразно с изгодата и достойнството на Спарта, а не да се бои постоянно от Птолемей заради една старица и едно детенце. Та такава, казват, била тази жена въпреки нещастията си.

23. Антигон завладял Тегея, разграбил Орхомен и Мантитея. Клеомен пък потърсил в самата Лакония начин да събере войска — освободил илотите, които заплатили по пет атически мини, и събрал по този начин петстотин таланта, въоръжил с тежко оръжие две хиляди души по македонски образец, за да ги противопостави на белошитните Антигонови войни. И замислил дело смело и неочаквано.

Мегалополис бил тогава сам по себе си не по-слаб от Спарта и имал защитата на ахейците и на Антигон, който се установил на лагер край града, изглежда, повикан от ахейците, но преди всичко по желание на мегалополците. Клеомен решил да разграби именно този град, защото това било единственият удобен случай за бърза и неочаквана кампания. Заповядал войската да вземе припаси за пет дена и я повел към Селазия, уж с намерение да нападне Арголида. Но оттам се отправил за Мегалополис, по обед се нахранили при Ритий и през Хеликунт веднага тръгнал срещу града. Като наближил, изпратил Пантей с две роти спартанци да заеме централната част между двете кули, тъй като научил, че мегалополците оставили това място най-незащитено, а останалата войска под негово предводителство вървяла отзад побавно. Пантей обаче намерил незащитена и по-голямата част от стената и веднага разрушил една част, а в другата направил дупки. Всички стражи, на които се натъкнал, избил и понеже Клеомен успял навреме да се съедини с него, още преди да усетят мегалополците, войската проникнала в града.

24. Като разбрали най-сетне какво нещастие сполетяло града, едни веднага побягнали, грабнали колкото имущество успели, други се въоръжили, направили отред и оказали съпротива на враговете. Да ги отблъснат, не успели, но дали възможност на бягащите граждани да се измъкнат невредими. Тъй че в плен паднали не повече от хиляда души, а всички останали заедно с жените и децата успели да избягат в Месена. Спасила се голяма част и от воювалите защитници. Но сред малцината, дето паднали в плен, се оказали Лизандридас и Теаридас, едни от най-почитаните и най-влиятелни граждани на Мегалополис. Като ги пленили, войниците веднага ги отвели при Клеомен. Лизандридас видял Клеомен и отдалече извикал: “Царю на Спарта, използвай възможността да се прославиш сега с дело, по-велико и по-достойно за цар от това, което извърши.” Клеомен веднага предугадил за какво намеква и рекъл: “Това ли имаш пред вид, Лизандридас, да върна града?” А Лизандридас отвърнал: “Да! Това е моят съвет — недей разрушава такъв град, но го изпълни с верни, сигурни приятели, твои съюзници, върни на мегалополците родната земя и стани тъй спасител на целия народ.” Клеомен помислил малко и рекъл: “Не е лесно да приема с доверие твоите думи,

но нека сложим грижата за доброто име на Спарта над грижата за изгодите ѝ.” С тия думи ги пратил в Месена, а с тях и вестител, чрез който обявявал, че връща града на мегалополците при условие, че станат съюзници на Спарта и се откажат от приятелството с ахейците.

Но макар че Клеомен се показал тъй великодушен и човечен, Филопомен не позволил на мегалополците да скъсат с ахейците: обвинил го, че привидно връща града, а в същност цели да превземе и гражданите. Затова изгонил Теаридас и Лизандридас от Месена. Това е същият този Филопомен, който по-късно станал пръв сред ахейците и придобил огромна популярност сред гърците, както вече разказах в неговия животипис.

25. Клеомен се погрижил градът да остане непокътнат и никой не се осмелил дори тайно да се докосне и до най-незначителна вещ. Но като му съобщили отговора, страшно се разгневил, наредил да разграбят всички богатства, статуите и картините пратил в Спарта, а по-голямата и по-централната част от града срутил до основи. Тогава тръгнал за Спарта, боял се от Антигон и ахейците.

Но те не предприели нищо, защото тогава се събрали на съвет в Егий. Там Арат се качил на трибуната и плакал някое време, заровил лице в хламидата си. Хората се чудели, питали какво има, а той рекъл: “Клеомен погуби Мегалополис!” Ахейското събрание веднага се пръснало. Всички останали поразени от това страшно нещастие. Антигон решил да се притече на помощ, но понеже войниците му твърде бавно се придвижвали от зимните лагери, наредил да стоят там, а той с малък отред се отправил към Аргод.

Та по това личи, че и второто дело на Клеомен, извършено на пръв поглед рисковано и безразсъдно, било сторено всъщност с много предвидливост, както твърди Полибии. Клеомен знаел според него, че македонците са разпръснати за зимата в различни градове и че Антигон с приятелите си и с неголям брой наемници зимува в Аргос. Затова нахлул в аргоските земи с цел да разгневи посрамения Антигон, за да го предизвика да влезе в битка, да го разбие или да го опозори пред ахейците, ако той не посмее да приеме боя. И така станало. Клеомен започнал да разсипва страната, грабел, отвеждал в робство. Аргосците гледали с мъка това, събирали се пред портите на царя и викали да ги поведе на бой или да отстъпи пълководството на друг, по-смел от него. Но Антигон постъпил както подобава на един разумен военачалник: сметнал за неразумно да рискува и безполезно да се излага на опасност и без да обръща внимание на ругатните, които идели отвън, не излязъл и не променил решението си. А Клеомен достигнал с войската чак до стените и като опозорил и подиграл достатъчно неприятеля, отстъпил безнаказано.

26. Малко време след това научил, че Антигон приближава Тегея, за да нахлуе оттам в Лакония, бързо събрал войската и по друг път на свой ред го преварил, като на разсъмване се озовал пред Аргос и опустошил полето; житото не режели с ножове, както се прави, ами го посичали с големи дървени сопи, направени специално за тая цел във формата на сабя. Та с тях като на игра, без никакво усилие, с минаването си изпомачкали и изпосекли цялата реколта. Когато обаче стигнали при гимназиона Киларбий и опитали да го запалят, Клеомен попречил. Нямало да извърши и разрушеният в Мегалополис, ако не бил разгневен товава.

Антигон веднага тръгнал назад към Аргос, завардил с отреди всички височини и подстъпи. А Клеомен се престорил, че това никак не го плаши, и пратил пратеници да искат ключовете от храма на Хера, за да извърши обред, преди да тръгне. Така си направил зла шега с неприятеля, извършил обреда пред заключения храм и отвел войската във

Флиунт. След това отишъл в Олигирт, изгонил оттам окупационния гарнизон и се отправил в Орхомен. С всички тия действия станал не само гордост и упование на съгражданите си, но доказал и на враговете, че е истински пълководец, достоен за велики дела. Ясно станало, че не на случайно стечение на обстоятелствата, а на неговия талант и благородна смелост се дължат успехите му срещу съюзените македонски и пелопонески сили, разполагащи със средствата на цар като Антигон, докато негов източник била само Лакония. Той успял не само да я запази непокътната, но и опустошил чужда земя и покорил толкова големи градове.

27. Но оня, дето пръв казал, че парите са силата на всяко дело, изглежда, имал пред вид най-вече военното дело. Когато едно време атиняните решили да съоръжат триети и да ги пуснат в морето, но нямали средства, Демад рекъл: «Първо трябва да се намокри брашното, после да се меси.» А за стария Архидам разказват следното: в началото на Пелопонеската война съюзниците го карали да определи размера на паричната вноска, а той рекъл: «На войната не може да й определиш колко да яде.» Както атлетът със силно, добре развито тяло постепенно надделява и преборва пъргавия ловък тактик, тъй и Антигон взел превес във войната, опрян на голямата армия и на средствата си, и малко по малко сломил Клеомен, който с мъка намирал средства, за да заплати на наемниците си и за да изхрани своите съграждани.

Но въпреки всичко в едно отношение Клеомен имал преимущество: Антигон отлагал, защото го бавели работите в Македония. Варварски племена нападали и грабели в негово отсъствие и точно тогава от север нахлула голяма илирийска войска, която се отдала на грабеж, та македонците го викали. И за малко щял да получи писмото преди сражението със спартанците. Ако му го бяха донесли по-рано, той веднага щял да тръгне и да остави ахейците да правят, каквото щат. Но съдбата, която често решава най-важните човешки дела с помощта на нещо дребно незначително, и този път в най-решителния момент проявила своята сила. Битката станала в Селазия, Клеомен загубил и армията, и града. Чак тогава дошли пратеници, които викали Антигон в Македония. Тази случайност станала причина нещастieto на Клеомен да изглежда още по-печално. Ако само два дена още избягвал да влезе в битка, нямало да има нужда да се бие; македонците щели да си отидат, и той щял да сключи примирие с ахейците при каквито условия иска. А сега поради липса на средства, както казах, уповавал се само на оръжието и трябвало да изправи двадесетте хиляди войници срещу тридесетхилядната армия на неприятеля, както твърди Полибий.

28. В битката той се показал блестящ пълководец и войниците го следвали храбро и дисциплинирано, и наемниците не им отстъпвали в нищо. Но ги смазала тежката македонска фаланга със своя своеобразен строй, Филарх говори и за предателство и в него търси главната причина за поражението. Антигон наредил илирийците и акарняните незабелязано да заобиколят и обградят в кръг другия фланг, командуван от брата на Клеомен Евклидас, а след това се заел да разполага войската за бой. Клеомен забелязал от наблюдателния пункт, че не се вижда оръжието на илирийците и акарняните, и се уплашил да не би Антигон да ги е пратил в подобна операция. Извикал Дамотелес, който ръководел криптиите, и му заповядал да разузнае какво е положението в тила и от двете страни на войската. Но Дамотелес, казват, подкупен още по-рано от Антигон, докладвал, че всичко е в ред, да бъде спокоен и да съсредоточи вниманието си напред, там да хвърли всички сили. Той повярвал и тръгнал срещу Антигон. Отблъснал стремително с отряда си македонската фаланга, която отстъпила към пет стадия, той я следвал като победител и господар на положението.

Междувременно другият фланг на Евклидас бил обкръжен. Клеомен се спрял, съзрял опасността и казал: «Свършено е с тебе, мили ми брате. Свършено е. Истински благородник си ти, пример ще бъдеш за спартанските юноши и герой на песните на спартанските жени.» Така врагът унищожил отредите на Евклидас и като победил, оттам се обърнал към Клеомен. Строят се бъркал, никой не можел вече да се отбранява. Клеомен видял, че няма изход, и спасил себе си. Казват, загинали много наемници и всички спартанци освен двеста души, а били шест хиляди.

29. Като пристигнал в града, посъветвал гражданите, дето го посрещнали да приемат Антигон, а той, жив или мъртъв, обещал да постъпи тъй, както диктува интересът на Спарта. Жените изтичали към оцелелите войни, поели оръжието, поднесли им да пият. И той влязъл у дома си. След смъртта на жена му живеело при него и му прислужвало едно свободно момиче от Мегалополис, което довел след превземането на града. Та то както винаги след поход изтичало насреща, за да му прислужи, но той, макар да умираше от жажда, не поел да пие и макар да бил страшно уморен, не седнал. Както бил в ризница, опрял длан на една колона, прихлупил лице и малко време тъй отморил тялото си и бързо премислил всички възможни изходи, а след това веднага се отправил с приятелите си към Гитий. Там се качили на специално приготвените за подобен случай кораби и отплували.

30. Още с първото нападение Антигон превзел града. Отнесъл се към спартанците хуманно, не потъпкал и не поругал славното име на Спарта и оставил непокътната държавната уредба и законите. Извършил жертвения обред на боговете и на третия ден напуснал града, защото научил, че Македония е във война с варварите, които грабят страната. А и болестта вече отнемала силите му, към силната туберкулоза се прибавил и остър катар. Но не се отказал, намерил сили да се справи със своята болест, за да умре покрит със слава след победата в страшната битка, в която били избити хиляди варвари. Според сведенията на Филарх, които не са невероятни, починал, понеже дробовете му се продрали от викане в боя. Аз съм чувал във философските школи и друго, че след битката викнал с пълен глас от радост: “Какъв щастлив ден!” повърнал много кръв, паднал в силна треска и починал. Това за Антигон и делата му.

31. Клеомен отплувал от Китера, спрял на остров Егиалия, а оттам решил да иде в Кирена. Един от приятелите му, на име Терикион, човек особено смел и умен в начинанията си, но горделив и нескромен в думите си, го издебнал насаме и рекъл: «Пропуснахме, царю, най-достойната смърт, смъртта в битка, а всички ни чуха да се кълнем, че Антигон ще надвие спартанския цар само мъртъв. Но имаме още една възможност, макар тя да отстъпва на първата по слава и доблест. Накъде плуваме безразсъдно побягнали от близкото зло подир далечното? Ако не е позорно Херакловите потомци да робуват на потомците на Филип и Александър, тогава ще си спестим това дълго пътуване по море, ако се предадем на Антигон, който вероятно толкова се различава от Птолемея, колкото македонците от египтяните. Ако не смятаме достойно да се подчиним на оръжието, което ни победи, защо правим свой господар този, който не ни е победил, та да прибавим към първия позор втори, към това, че бягаме от Антигон, още и това, че ласкаем Птолемея? Или ще кажем, че пристигаме в Египет заради майка ти? Красива гледка би била за нея, достойна за виждане, когато тя покаже на Птолемеевите жени тебе, сина си, бившия цар, сега бежанец и пленник. Защо докато сме господари на мечовете си и докато виждаме спартанската земя, не се отървем тук от нещастieto и не се защитим пред падналите в Селазия за Спарта, вместо да седим в Египет и да питаме кого Антигон е оставил за заместник в Спарта?

На тия думи на Терикион Клеомен отговорил следното: “Ти, страхливецо, търсиш най-лесния и най-бърз изход за

човека, смъртта. Мислиш, че е храброст това бягство, но то е по-позорно от първото. Отстъпвали са пред неприятеля и по-силни от нас, измамани от случая или, принудени от многобройния противник. Който не успее да устои на мъките и на грижите, на хулите и хорските думи, той става жертва на собствената си слабост. И доброволната смърт трябва да бъде не бягство от дело, а дело, защото е срамно да живееш за себе си, но и за себе си да умираш. Това, дето предлагаш като изход от положението, всъщност не е нито добро, нито полезно. Мисля, че и ти, и аз не трябва да губим надежда в спасението на отечеството. Загубим ли я напълно, тогава, щом искаш, ще е най-лесно да сложим край на живота си.” Теркион нищо не отговорил на тия думи. Но при първия удобен случай отдалечил се от Клеомен, отишъл на брега и се самоубил.

32. Клеомен отплувал от Егиалия и слязъл на брега на Африка. Пристигнал в Александрия, съпроводен от царски вестители. При първата среща Птолемей го приел учтиво, но сдържано. Но Клеомен скоро показал ума и характер си. По време на техните ежедневни срещи той се държал просто, по спартански, с подobaваща на свободния човек учтивост, нито един път не опетнил благородния си прозиход, нито се показал сломен от нещастieto. С тия си качества събудил много повече доверие у Птолемей, околкото угодливите ласкатели около него. Съвестно му стнало и изпитал угризение, че не му помогнал досега, ами го оставил на Антигон, който придобил толкова слава и влияние едновременно. Оградил с много обич и почести Клеомен и повдигнал духа му, като дал уверение, че ще го прати с кораби и средства в Гърция и ще го върне на престола. Определил му и заплата двадесет и четири таланта годишно. За себе си и своите приятели той харчел от тия средства умерено и сдържано, по-голямата част изразходвал за благотворителни цели, подпомагал гръцките бежанци в Египет.

33. Но старият Птолемей починал, без да успее да изпълни обещанието си. И понеже дворецът станал сборище на пияници и развратници, където жените имат думата, работите на Клеомен били забравени. Самият цар душевно бил тъй опустошен от жени и от пиене, че най-сериозната му постъпка в трезво състояние била да чествува мистериите на Великата майка и с тъпан да събира в двореца подаяния в нейна чест. С важни държавни дела се занимавали любовницата на царя Агатоклея и майка ѝ Инанта, притежателка на публичен дом. Но все пак, изглежда, в началото имало нужда и от Клеомен. Птолемей се боял от брат си Магас, понеже благодарение на майка си се сдобил с голяма власт във войската. Царят приближил Клеомен и го допуснал в тайния съвет, където обсъждали убийството на брат му. Всички били на мнение, че трябва да се премахне. Клеомен единствен не се съгласявал, твърдял, че, напротив, ако е възможно, царят трябвало да има повече братя за сигурността и дълговечността на властта. Созибий, най-верният приятел на царя, казал, че докато Магас е жив, не могат да бъдат сигурни в наемните войски. Клеомен помолил да не се грижи за това, защото сред наемниците имало повече от три хиляди пелопонесци, които са с него; само да давял знак, те веднага щели да пристигнат въоръжени. Тия думи доказали тогава неговата благосклонност и създал впечатление, че е силен. А по-късно, когато Птолемеевата слабост се изродила в страх и както обикновено става с глупавите хора, когато започнал да смята за най-сигурно да се бои от всичко и никому да не вярва, тогава Клеомен всял страх в дворцовите среди с това, че има влияние сред наемниците. Мнозина дори почнали да казват: “Държи се като лъв сред придворните със своето спокойно презрително отношение към събитията.”

34. И се отказал от надеждата да получи кораби и войска. Като научил за смъртта на Антигон, за войната на

ахейците с Етолия, решил, че е дошло времето и има нужда от него; цял Пелопонес бил объркан и разединен. Поискал да го пратят сам с приятелите му, но никой не го чул. Царят изобщо не го изслушал, зает с оргии, жени и веселби. А Созибий, който движел и водел всичко, смятал, че ако го накара да остане против желанието му, ще стане опасен и самостоятелен, ако пък го пусне, може да стане и дързък, какъвто е енергичен и способен и както познавал болестите на царството. Дори и даровете не го съблазнили. И както Апис, гледан в изобилие и разкош, копнее за живота, отреден от природата, жадува да тича и скача на воля и с мъка понася грижите на жреците, тъй и Клеомен не харесвал изтънчените удоволствия, но като Ахил, ”топеше се от мъка да чака там, копнееше за шумната глъч на войната”.

35. В такова състояние били неговите работи, когато пристигнал в Александрия месенецът Никагорас, който мразел Клеомен, но се преструвал на приятел. На времето му продал хубава земя, но не си взел парите, изглежда, от войни не останало време. Та Клеомен се разхождал по вълнолома и го видял да слиза от кораба; поздравил го любезно и попитал какво го води в Египет. Никагорас отвърнал също любезно, осведомил го, че кара добра порода военни коне за царя. Клеомен се засмял и рекъл: “Трябваше да докараш по-скоро арфистки и развратни момчета. Сега го е налегнала по-голяма нужда за такива неща.” Тогава Никагорас само се усмихнал. Няколко дена по-късно той споменал за земята и поискал Клеомен да му я плати. Нямало да го безпокои, ако сделката с конете не била толкова на загуба. Клеомен се извинил, че заплатата му се свършила. Никагорас се ядосал и разказал на Созибий шегата на Клеомен. А той приел с радост доноса, но търсел по-сериозна причина, за да настрои царя против него. Затова накарал Никагорас да напише писмо срещу Клеомен и да го остави на него — уж да на съобщава, че Клеомен имал намерение да превземе Кирена, ако получи триери и войници от царя. Никагорас написал писмото и отплувал. А Созибий след четири дена занесъл писмото на Птолемей, уж току-що го получил и успял да ядоса младия цар, та решили да затворят Клеомен в голяма къща и иначе да не го лишават от нищо, но да не му дават да излиза.

36. И това било нещастие за Клеомен, но още по-тежко било, че при това положение губел всякаква надежда да изпълни своите проекти. Птолемей, син на Хризерм, приятел на царя, и по-рано често се срещал с Клеомен и лека-полека станали приятели и откровени помежду си. Та тогава Клеомен помолил да го посети и той отишъл, разговарял учтиво с него, като го успокоявал и с опитвал да оправдае царя. Но на излизане от къщата, без да забележи, че Клеомен върви зад гърба му чак до вратата, обсипал с тежки укори стражата, дете тъй немарливо и нехайно пази този опасен и коварен звяр, Клеомен чул това с ушите си, върнал се незабавно и съобщил на приятелите си. Те веднага загубили надеждите, които хранили по-рано, и разгневени, решили да отмъстят на Птолемей за неправдата и подигравката и по-скоро да умрат достойно за Спарта, отколкото да чакат като жертвени животни момента, когато ще станат достатъчно тлъсти за да бъдат заклани. Недостойно било, дете Клеомен презрял мирните предложения на Антигон, човек воинствен и деятелен, а сега седял и чакал царя, този просяк на Кибела, да намери време, свободно от тъпани и пианство, за да го убие.

37. Тъй решили. Случило се по това време Птолемей да отиде в Каноб. Те пръснали слух най-напред, че царят ги освобождава. Имало някакъв обичай от двореца да се пращат на напускащите затвора храна и подаръци. Приятелите на Клеомен приготвили много вино, ядене и дарове и ги пратили отвън. Тъй измамили стражата, която смятала, че царят ги праща. Клеомен извършил жертва, раздал им да ядат и пият в изобилие и окичен с венец, възлегнал да пирува с

приятелите си.

Казват, че сторил решеното по-рано от уговорката, защото заподозрял, че един слуга-съмишленник издал делото на любовницата си във от къщата. Уплашен да не се разчуе, по обед, когато здраво напитата стража заспала, навлякъл хитона, разпрал шева от дясната страна до рамото и с гол меч в ръка заедно с другарите си, и те също въоръжени като него тринайсет на брой, изскочили навън. Хипитас, който бил куц, отначало тръгнал с радост с тях, но като видял, че ги бави, накарал да го убият, за да не излагат на гибел делото, като чакат един негоден човек. Но се случил един александриец с коня си при портите. Грабнали коня, сложили Хипитас на него и се втурнали по тесните улички на града да подканват народа към въстание. Изглежда, на хората стигнала смелост само да приветствуват и да се възхищават от Клеоменовата дързост, но никой не посмял да го последва и да го подкрепи.

Натъкнали се на Птолемей, сина на Хризерм, който излизал от двореца; трима веднага се нахвърлили и го убили. Един друг Птолемей, началник на градския гарнизон, подкарал колесницата си срещу тях; те препречили пътя за слугите и телохранителите разпръснали, а него измъкнали от колесницата и убили. След това се отправили към крепостта с намерение да разбият затвора и да използват освободените. Но пазачите преварили да залостят здраво, тъй че Клеомен нямал успех и в това си начинание и започнал да кръжи и да се лута из града, никой не се отзовал, всички се страхували и бягали от тях.

Тогава той загубил надежда и рекъл на приятелите си:

”Не е чудно, че управляват жени, щом мъжете бягат от свободата.” Призовал всички да умрат достойно за него и за подвизите си. Пръв Хипитас помолил един по-млад да го убие, след това всички смело и спокойно се проболи. Останал само Пантей, който пръв влязъл в Мегалополис при превземането му. Той бил изключително красив, пръв в спартанската дисциплина и любимец на Клеомен. Царят заповядал да сложи край на живота си, след като се увери, че другите са вече свършили. Всички лежали на земята. Пантей ги обходил и проверил с ножа си един по един да не би някой да е останал жив. Когато мушнал Клеомен в петата и видял, че лицето му се свило от болка, целунал го, седнал до него и чак като издъхнал, прегърнал го и се заклал.

38. Такъв бил краят на Клеомен, царувал единадесет години над Спарта, и такъв човек бил той. Веднага се пръснал слух по града за събитията. Кратезиклея въпреки благородството си загубила твърдост в това страшно нещастие, прегърнала Клеоменовите деца и заридала. Съвсем неочаквано най-голямото дете скочило от покрива надолу с главата. Пострадало тежко, но не загинало и когато го вдигнали, крещяло от яд, че му пречат да умре.

Птолемей щом научил, заповядал да зашият тялото на Клеомен в животинска кожа и да го разпънат, а децата, майка му и жените с нея да убият. Между тях била и Пантеевата съпруга, жена изключително красива и благородна на вид. Злото се случило скоро след сватбата, в разгара на любовта им. Искала да отплува с Пантей, но родителите ѝ не позволили, затворили я насила и я пазели. Тя скоро се сдобила с кон и с малко пари, избягала една нощ и с бърза езда стигнала Тенар, откъдето отплавала на кораб за Египет. Намерила мъжа си и споделила живота му в чужбина с радост, без да се оплаква. Тя подкрепила сега Кратезиклея, когато войниците я извеждали, държала ѝ дрехата и я ободрявала. А Кратезиклея не се плашела от смъртта, едно нещо само молела: да умре преди децата. Но като дошли на мястото, определено за екзекуции, най-напред посекли децата пред очите ѝ след това нея. При това страшно зрелище тя само

порплакала: “Деца, деца, къде отидохте!” Жената на Пантей с препасана дреха, едра и силна, мълчаливо и спокойно се грижела, с каквото можела, да нареди умрелите за погребение. Накрая след всички приготвила и себе си, пуснала си дрехата и умряла геройски, като не оставила никой да се приближи да я види освен палача, тъй че нямало нужда да я редят и покриват след смъртта. Така запазила в смъртта красотата на душата си, запазила власт над тялото, което владеела и жива.

39. Тъй в тия ужасни събития, като поставила до мъжката трагедия и женска, Спарта доказала, че истинската добродетел не може да бъде сломена дори от съдбата. Няколко дена по-късно стражите край разпънатото тяло на Клеомен видели огромна змия, обгърнала главата му и покрила лицето му, за да го запази от човките на хищните птици. Оттогава царят станал страшно суеверен. Накарал жените в двора да правят изкупителни жертви, вярвайки, че загиналият е любимец на боговете и притежава висша сила. Александрийците се втурнали да посещават мястото, отправяли към Клеомен молитви като към герой и божи син, докато учени хора не ги успокоили с обяснението, че от трупове на гниещи волове се зараждат пчели, от трупове на коне — оси, от трупове на магарета бръмбари, а от човешките тела стават змии, породени от някакво преобразуване на лимфата около костния мозък. Заради това именно древните свързват толкова змията с култа към героите.